

ЯКОЮ МІРОЮ МИСЛЕННЯ МОЖЕ БУТИ ОСНОВОЮ ЛЮДЯНОСТІ?

Формулювання, винесене у назву статті, є відверто парадоксальним. Чому це, власне, основою людяності виявляється мислення? Чому саме мислення, а чи не, скажімо, добре серце? Адже досить відомі слова П'єра Тейяра де Шардена: «Людьми нас робить не розум. Людьми нас робить людяність». Тут особливо не посперечаєшся: сказано гранично ясно. Окрім одного: а що робить людяність саме людяністю? Які її підстави? Вона-то звідки походить?

Слова про те, що саме мислення *«надає всьому людському його людяність»*, належать найбільшому мислителю людства Георгу Гегелю. Цитату Гегеля треба наводити повністю, оскільки фразу, вирвану з контексту, можна інтерпретувати, як заманеться. Отже: «Філософію можна попередньо визначити взагалі як *мислячий розгляд* предметів. Але якщо вірно – а це, звичайно, вірно, – що людина відрізняється від тварин мисленням, то все людське таке тільки тому, що воно вироблене мисленням. Оскільки, однак, філософія є особливий спосіб мислення, такий спосіб мислення, завдяки якому воно стає пізнанням, і при цьому пізнанням у поняттях, то філософське мислення відрізняється, далі, від того мислення, яке діяльне у всьому людському та надає всьому людському його людяність, будучи в той же час тотожним з ним, тому що в собі існує тільки одне мислення. Ця різниця пов'язана з тим, що зміст людської свідомості, що має своєю основою мислення, виступає спочатку не у формі думки, а у формі почуття, споглядання, уявлення – у формах, які мають відрізнити від мислення як форми» [3, с. 85].

Звернемо увагу: Гегель аж ніяк не береться *давати визначення* поняттю «людяність», тут у нього йдеться про інше: мислення – головна відмінність людини від тварини, все людське «вироблене мисленням». До подібного твердження можна віднести по-різному, найкраще спробувати зрозуміти Гегеля, його правду. Звичайно ж – *відносно*, але у *своїй абсолютності*. Точніше: *абсолютну*, але *відносно* своїх меж, у певних межах.

Гегелю часто дорікали (і продовжують дорікати – звичайно ж, не з великого розуму) в *абсолютизації мислення*, починаючи з Фойєрбаха. Навіщо ж настільки «перебільшувати» роль мислення, адже людина має ще й такі сутнісні сили, як *чуттєвість і воля*?

Нам здається, що істина все ж таки знаходиться на боці Гегеля. Німецький мислитель пориває з багатовіковою традицією розгляду мислення як здібності, що існує *поряд* з іншими – чуттєвістю, волею, пам'яттю та ін. Важко не погодитись із твердженням Г.В. Лобастова: «Варто надати суб'єктивним здібностям, органам та засобам їх здійснення, самотійне (нехай навіть *відносно* самотійне) буття – і можна скільки завгодно та як завгодно виявляти відносини між їх елементами. Все це суть умови та способи буття самого суб'єкта, людини» [6, с. 125]. Справа у тому, як розуміти саме мислення. Якщо щось подібне до «внутрішньої мови» – це одне. А якщо як *діяльність відповідно до суті справи*, відповідно до об'єктивних законів саморуху об'єктивної реальності – зовсім інше. Саме у другому, істинному сенсі Гегель і розуміє мислення. Він, наприклад, пише: «Коли я мислю, я відмовляюся від моєї суб'єктивної особливості, заглиблююся у предмет, надаю мисленню діяти самотійно, і я мислю погано, якщо я додаю щось від себе» [3, с. 124]. Тут німецький мислитель стоїть на позиціях Спінози в трактуванні мислення як здатності тіла, що мислить, узгоджувати «траєкторію» свого руху з формою та розташуванням інших тіл і з метою такого збігу – *змінювати, перетворювати* форми, схеми, способи свого руху. Основа такого адекватного перетворення – «універсальний контур» субстанції, як сказав би Спіноза, або – *категорії мислення* як форми тотожності мислення і буття.

У цьому вся сенсі справедливо стверджує А.О. Воронін: «Мислення – не окреме властивість людської психіки, покладена поруч з усіма іншими її процесами і станами, але формотворний початок її органічної цілісності. Але в цьому випадку теорія мислення повинна створювати та створює загальні міри породження смислів. Це її основні категорії, що стають реальними формами *буття* людей» [2, с. 104]. Щоправда, слід було б уточнити: теорія мислення не «створює» категорії як «загальні міри породження смислів»: вона їх просто *доводить до ума*, до поняття, до розуміння, адже вони так чи інакше є «реальними формами *буття* людей».

Варто звернутись і до такого висловлювання Гегеля: «Мислення становить не лише субстанцію зовнішніх речей, а й всезагальну субстанцію духовного. У кожному людському спогляданні є мислення. Мислення є також всезагальне у всіх уявленнях, спогадах і взагалі у кожній духовній діяльності, у будь-якому хотінні, бажанні тощо. Усі вони є подальші специфікації мислення. Якщо ми будемо так розуміти мислення, то воно виступить у зовсім іншому світлі, ніж у тому випадку, коли ми тільки говоримо: ми маємо здатність мислення *поряд* з іншими здібностями, як, наприклад, спогляданням, уявленням, волею тощо. Якщо ми розглядаємо мислення як справді всезагальне всього природного і

також всього духовного, воно виходить межі всіх їх і становить підставу всього. Від цього розуміння мислення у його об'єктивному значенні (як *vous*) ми можемо безпосередньо перейти до мислення у суб'єктивному сенсі, пояснити, що воно таке. Ми говоримо, що людина є насамперед мисляча істота, але разом з тим ми говоримо, що вона є істота, що споглядає, воляча істота і т. д. Людина є мисляча істота і є всезагальне; але вона є мисляча істота лише остільки, оскільки для неї існує всезагальне» [3, с. 122].

Вслухаємось у цю думку Гегеля: людина є істота, що мислить, і є всезагальне; але вона є «мисляча істота лише остільки, оскільки для неї існує всезагальне». Ось це «всезагальне», яке існує для людини, і постає «чистими формами» як *категорії*, які пронизують собою не тільки мислення, а й споглядання і волю. У цьому контексті зрозумілими стають такі слова Гегеля: «Логіка, отже, є життєдайний для усього дух всіх наук; визначення мислення у логіці суть чисті духи. Вони є глибоким внутрішнім, але разом з тим вони у нас завжди на вустах і тому здаються нам чимось цілком відомим. Але таке відоме зазвичай є найбільш невідоме» [3, с. 125]. Ні, це не горезвісний гегелівський «панлогізм», але *цілком адекватне розуміння суті справи*.

Ми залишаємося на боці Гегеля. Саме мислення є основою людяності як субстанція всього духовного. А як же *почуття, серце, кохання*? Гегель і тут дуже глибокий. Він стверджує, що любов відкидає принцип «витонченого себелюбства, де Я, зрештою, завжди є остання мета»; вона має щось аналогічне з розумом, «<...> оскільки любов, коли вона знаходить себе саме в інших людях або, краще сказати, забуває себе, виганяє себе зі свого існування і починає жити, відчувати і діяти в інших так само, як розум як всезагальний принцип, знову впізнає себе як загальнозначущий закон, як співгромадянина інтелігібельного світу у кожній розумній істоті!» [4, с. 66]. Зняття чужості, спорідненість з іншим, знаходження себе в іншому та іншого в самому собі – ось *справжня* насолода та блаженство!

Людські почуття – не є якась «сенсорика», підготовчий та недосконалий етап у пізнавальному процесі. Чуттєвість є *чуттєва діяльність* та *утвердження* людини. Відповідно до А.С. Канарського «чуттєве – це ставлення людини до речі, її властивостям і якостям, хоч би якими важливими вони були у практиці життя, а й ставлення людини до себе, до мети, сенсу свого людського буття взагалі [5, с. 20]. Отже, чуттєве – це просто байдуже споглядання чи сприйняття предмету діяльності. Це – «особлива предметність, насамперед у тому сенсі, що з нею пов'язане і виявлення певних цінностей існуючого (чи то у вигляді властивостей, якостей або особливостей речей) і – що дуже важливо – виявлення такого стану людини, яке в відношенні не тільки самої людини, а й суспільства

постає як безпосереднє або по-людськи самоцільне. Ця цілісність стану визначається не так тим, *що* людина сприймає або привласнює, скільки тим, *як* здійснюється таке сприйняття і присвоєння або який соціальний сенс даного акту діяльності взагалі [5, с. 25].

Як бачимо, чуттєвість є не переживання самої себе, своєї *особливої* форми, але переживання чогось відмінного від власної самості – мети та сенсу буття. Відношення до себе тут обов'язково опосередковано відмінним від себе, формою і конфігурацією власне людської дійсності. Дуже корисно згадати слова К. Маркса про *почуття-теоретики*: «<...> почуття безпосередньо у своїй практиці стали *теоретиками*. Вони стосуються *речі* заради *речі*, але сама ця річ є *предметним людським* відношенням до самої себе і до людини, і навпаки» [7, с. 122]. Отже: ставлення до *речі* заради самої *речі*. Ось він – момент «теоретичності», тобто – *мислення* як руху не за своєю формою, а за *формою* (як зовнішньою, і внутрішньою) *самої дійсності*.

А щодо *споглядання*, в якому вже неявно присутнє мислення, слід було б відзначити, що логічні категорії містяться і в ньому, бо категорії – не лише *форми мислення* та діяльності, а й *споглядання*. Саме завдяки їм *світ розкривається людині* і людина не прикута до своєї «споконовічної специфіки».

Як же тепер бути з *волею* як однієї з сутнісних сил людини? Адже вона *завжди своя* як певний спонукач, джерело активності. Однак якщо воля тільки і *виключно* своя, то ми маємо справу зі *свавіллям*. А Геракліт Ефеський абсолютно розумно і справедливо стверджував, що сваволю слід гасити швидше, ніж пожежу. Чому саме так? А тому, що, як ми вже знаємо, уповання лише на *своє волевиявлення*, на життя «за своєю волею» є джерелом незліченних лих як в історії людства, так і в особистому житті індивідів. Той же Геракліт закликав *прислухатися до Логосу*, діяти за його вимогами та законами. Пізніше ця ідея була чітко зафіксована у християнській максимі: «Хай буде воля Твоя, не моя». Істинне в актах воління – підпорядкування своєї волі *волі Абсолюту* (Бога в релігійній традиції), самій дійсності у її необхідному історичному розгортанні (у варіанті світського розуміння). Людина поступається волі самого Буття, саме **його волю** покликана проводити в життя людина, а не свої різноманітні і по суті безглузді «бажаннячка». Так, воля – це *влада*. У першу (і в будь-яку) чергу – *над самим собою*. Тільки така можлива справжня свобода.

Варто пригадати, як Гегель оцінює позицію Канта стосовно практичного розуму: «У той час, як <...> теоретичний розум Кант розглядає як лише негативну здатність безконечного, котра, будучи позбавленою власного позитивного змісту, обмежується розглядом лише кінцевого досвідного пізнання, він, на противагу цьому, ясно і впевнено

визнав позитивну безконечність практичного розуму, і саме у тому смислі, що він приписує *волі* здатність визначати саму себе всезагальним чином, тобто *думкою*. Цією здатністю, без усякого сумніву, володіє саме воля, і у вищій мірі важливо знати, що людина є вільною лише остільки, оскільки вона володіє цією здатністю і користується нею у своїх діях» [3, с. 177]. Отже, *воля здатна визначатись умом*, саме це і лежить в основі свободи. Воля дійсно вільної людини *повинна визначатись мисленням*.

Отже, ми бачимо, що й тут Гегель безумовно правий: в актах волі неодмінно *присутнє мислення*, причому не в тому розсудковому смислі, щоб якось хитро розрахувати свої рухи *заради успіху* самолюбства і свавілля, а у суто розумному ракурсі: *рухатися відповідно до суті справи*.

Отже, мислення існує *не поряд* з іншими сутнісними силами людини, воно *пронизує собою кожную* з них, надаючи їх руху *істинність*. Г.В. Лобастов пише: «Свідомість – це образ дійсності у всіх її вимірах, а мислення – активна функція руху всередині цього образу – з боку суб'єктивно-психологічної, як універсальна здатність руху Я, суб'єкта, всередині образу дійсності, за формою будь-якого змісту, а тому й у *самій* дійсності» [6, с. 126]. Головне тут – «за формою будь-якого змісту», «у *самій* дійсності». Це справді – за Спінозою. І за Гегелем.

Виходить, у гегелівському твердженні про мислення як субстанцію всього духовного немає жодної крапельки перебільшення, абсолютизації ролі мислення. Тут все на своєму місці. Якщо ж ми мислення (за, на жаль, невикорінної поки що традиції) заштовхуватимемо в якийсь особливий «відсік» поряд із чуттєвістю і волею, то ми стискаємо його до звичного розсудку. Ми його зіпсуємо ґрунтовно, у самій його основі, так само як і не зрозуміємо справжньої природи людських почуттів та волевиявлення.

Один розумний чоловік якось сказав: люди зазвичай скаржаться на брак часу та всілякого іншого, але чомусь *ніхто не скаржиться на нестачу ума*. Проте, на наш погляд, скарга на брак власного ума – *єдиний вид* скарги, *гідний* людини. Всі ж інші – явно від гострої розумової (вона ж водночас і серцева) недостатності.

Саме присутність людства (роду) у людині, реальна *конкретизації всезагального в окремому*, що, своєю чергою, і конститує, породжує його, індивіду, особливість і постає *об'єктивним підґрунтям* людяності. Мірою ж *моєї власної людяності* виступає вміння *самовизначатись* у своїх вчинках всезагальним, власне людським, а не своїми частковими інтересами, бажаннями, гадками.

У плані пошуків людяності слід пригадати слова К. Маркса: «людина не втрачає себе у своєму предметі лише тому випадку, якщо цей предмет стає для неї *людським* предметом, чи упредметненою людиною. Це можливо лише тоді, коли цей предмет стає для неї *суспільним* предметом, сама вона стає для себе *суспільною істотою*, а *суспільство* стає для неї

сутністю у цьому предметі» [7, с. 121]. Інакше кажучи, людина *не втрачає людяності* лише у тому випадку, коли реально і гостро відчуває *людський характер* кожного важливого фрагменту свого буття і саму себе – як *суспільну*, значить – *цілковито людську* – істоту.

Звісно ж, сучасній ліберально-обивательській свідомості аж ніяк не уторопати поєднання «людського» і «суспільного»: хто ж їй винен, що суспільне береться нею лише як «соціальне», «чуже», «нічий». Варто вслухатися у розумні міркування В.В. Бібіхіна: «У тому, що Гегель називає інтимною власністю духу, власність зрештою йде в таку себе, про яку безглуздо запитувати, чия вона. Вона своя. Справді, що у особистості крім обмеженості, поганих звичок, скритності, личин, з котрих часто складається її індивідуальність, належить їй, а чи не людству як роду. Приховані слабкості, що так турбують особистість, по суті притаманні всім і всі їх однаково приховують. Навпаки, найрідше трапляється і посправжньому унікально те, що становить суть кожного і чого зазвичай не спостерігаєш у повноті, рідне та родове. Не вміщуючись ні в кому окремо, воно бажано кожному, хто хоче бути собою, і досяжним тільки в міру перетворення людини на людину. Стань нарешті людиною, кажу я собі те, що кажуть мільярди, і одночасно абсолютно конкретне і неповторне, не тому, що я особлива людина і вирощую в собі якусь небувалу людяність, а саме навпаки, тому що найзагальніше (Геракліт), в якому я врятований і прихований, і є справжнє я» [1, с. 380].

Таким чином, роль власне *мислення* у конституюванні людяності як такої – величезна, незамінна. Як ми вияснили, саме мислення забезпечує *визначення всезагальним* – в усіх сутнісних силах людини. Проте *визначення всезагальним* – не просто пов'язане з категоріями, воно *конкретизується* на різних рівнях і безпосередньо зумовлене *способом присутності родового, людського в індивідуальному*.

Література

1. Бибухин В. В. Другое начало / В. В. Бибухин. – СПб. : Наука, 2003.
2. Воронин А.А. Программа «общего человековедения» Ф.Т. Михайлова и трансдисциплинарность // Вопросы философии. 2017. № 1. С. 102-108.
3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Т. 1. М.: Мысль, 1974. 452 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Народная религия и христианство // Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В 2 т., т. 1. М.: Мысль, 1970. С. 45-86.
5. Канарский А.С. Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания. К.: Вища школа, 1979. 214 с.